

AZERBAJCAN ÂŞIK HAVALARI

Dr. Enver ARAS*

Tarihte destan döneminin sona ermesiyle meydana görünmeye başlayan âşıklarla birlikte ortaya çıktığı sanılan, daha sonra üstat âşıklar tarafından birtakım özellikleri tespit edilen, belirli akord, nota ve perde kaidelerine bağlanan âşik havaları, âşıkların sazları eşliğinde günümüze kadar ulaşmıştır. Bilindiği üzere âşıklık bir sanat dalı; âşıklar da bu güzel sanatı sazlarıyla icra eden usta şahsiyetlerdir. Saz eşliğinde terennüm edilen havalar ise, âşıklık sanat dalının mahsulleridir. Âşik havaları "saz havası", "ezgi", "hava", "makam" vb. isimlerle anılmaktadır.

Müzikte yer ve mevki anlamına gelen "makam", bir durak ile bir güçlünün etrafında onlara bağlı olarak bir araya gelmiş seslerin umumî heyeti¹; bir müzik parçasının, bir şarkının işleniş biçimi²; Türk müziğinde bir dizinin işleniş biçimi³ demektir. "Makam" genel olarak "beste", "ezgi", "hava", "musiki", "tegan-ni" vb. terimlerin karşılığı anlamında kullanılmaktadır⁴. Azerbaycan'da, sözü edilen makamlara "âşik havaları", "saz havaları", "saz makamları" ve "âşik havacatı" gibi adlar verilmekte olup musiki folklorunun esas sahalarından biri olarak değerlendirilmektedir⁵.

Fahrettin Kırzioğlu saz makamlarını acı, ayrılık ve ölümlle ilgili şiirlerin okunup çalındığı ağır/uzun havalar; öğüt, övme ve hicivle ilgili şiirlerin ele alındığı orta havalar ve neşe, sevinç ve oyun havalarının okunup çalındığı yüngül (hafif) havalar olmak üzere üç gruba ayırmakta ve 216 saz havasının adını vermektedir⁶. Ensar Aslan, âşıklar arasında 72 ana saz makamının⁷; Hasan Kartarı, 70 saz makamının⁸; Şeref Taşlı-

ova ise, 157 saz makamının bulunduğu-nu söylemektedir⁹. Zeynelabidin Makas, Azerbaycan'ın üstat âşıklarının icat ettiği 79 saz makamının ismini kaydetmiştir¹⁰. Geraylı, koşma, tecnis, muhammes, cığa vb. bütün şiir tür ve şekilleri, âşıkların belirli bir musiki ahenginde icra ettikleri saz havalarıyla, yeni ifade tarzlarıyla ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Meselâ, saz eşliğinde okunan herhangi bir koşmanın ikişer mısraı arasına bir bayatı ilâve edildiğinde kafiye, "güllü kafiye"; koşma havası da "cığalı koşma havası" adını alır. Bu bayatı cinaslı olursa tecnis havası, "cığalı tecnis havası"na döndürür. Yani, şiir ve musikide birtakım değişiklikler meydana gelir. Kısaca âşik şiirinde şiir tür ve şekil sayısı arttıkça sazdaki perde ve tel sayısı da artmıştır¹¹.

Mürsel Hekimov, **Âşik Şiirinin Növləri** adlı eserinde Azerbaycan âşik havaları hususunda teferruatlı bilgiler vermektedir¹². Hekimov, adı geçen eserde 193 âşik havasının adını, bunların bilinen başka adlarını, bu saz havalarıyla hangi şiir türlerinin ve şekillerinin okunduğunu, sazın hangi kök ve perdesinde çalındığını ve hangi âşıklar tarafından icat edildiğini de belirtmiştir¹³. Mürsel Hekimov, aşağıda verdiğimiz çizelgenin 13. sıra numarasında kayıtlı olan Ayak Divanı; 53. sırada yer alan Dol Hicranı ve 95. sıra numarasındaki Hicranı saz havalarının da Türkiye'ye ait olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca, 31, 37, 44, 45 ve 166. sıra numaralarındaki saz havalarının mucidi Âşik Şenlikî kaydetmiştir. Alfabetik olarak düzenlediğimiz saz havalarının yer aldığı söz konusu çizelge şöyledir¹⁴.

Sıra No	Saz Hava-sının Adları	Saz Hava-sının Diğer Adları	Qemli, Gözelleme Cengî	Havanın Okunduğu Şiir Şekli	Havanın Çalındığı Saz Kökü	Havanın Çalındığı Saz Perdesi	Saz Hava-sını İcat Eden Aşık
1.	Abbas Gözellemesi	Şirvan Şikestesı	Qemli	Goşma	Umumî Kök	Béçe Perde/Boğaz Perde	Abbas Tufarganlı
2.	Ağacanı	-	"	Geraylı	"	Şah Perde	Şair Ağacanı
3.	Ağbulağı	İmran Gözellemesi	Şen, Şuh, Gözelleme	Goşma	"	"	İmran Hesenov
4.	Ağır Garaçı	-	Cengî	"	"	"	"
5.	Ağır Şerifli	-	Qemli	"	Umumî ve Dilqem Kök	"	Aşık Alı
6.	Aranı Güütü, Tırınğı	Şarabanı,Çıldır	"	"	Umumî Kök	Baş Perde	"
7.	Arazbarı	-	"	"	"	Béçe Perde	Han Çobanı
8.	Aşık Tesnifi	Gamercan, Göz,Gara Göz Bala, Bu Gece	Gara Şen, Şuh, Gözelleme	Tesnif	"	Şah Perde	Aşık Alı
9.	Aşık Ziyadı	-	Cengî	Goşma	Misrî Kök	Misrî Perde	Dikleli Ziyad
10.	At Üstü Töken	Palan	Qemli	Bayatı	At Üstü(Çobanı Bayatı)	At Üstü Perde	Aşık İbrahim
11.	At Üstü Kerem	Arazbarı Keremî, Opera Keremî	"	Goşma	Umumî Kök	Şah Perde	Aşık Kerem
12.	Ayak Celilî	-	Şen,Şuh,Göz.	Goşma	Urfanî Kök	Urfanî Perde	Aşık Celilî
13.	Ayak Divanı	Şerhetayi, OsmanlıDivanı, Meydan Divanı, Oynag Divanı, Behrtevil	Cengî	Divanı	Ayak Divanı	Divanı Perde	Aşık Ferhad?
14.	Ayak Muhemmes	Duvaggapma, Toy Ahır	Şen, Şuh, Gözelleme	Mühemmes	Umumî	Şah ve Kök	Urfanî Perde
15.	Ayak Müheyî	Zil Müheyî	"	Goşma	"	"	"
16.	Ayak Sartel	-	"	Geraylı	Umumî ve Dilqem Kök	Baş Perde	Aşık Valeh
17.	Ayak Şahseven-	-	Qemli	"	Umumî Kök	Şah Perde	MiskinAbdal
18.	Azaflı Dübeyti	Garatel	Şen,Şuh,Göz.	"	Dilqem Kök	Baş Perde	Mikayıl Azaflı
19.	Badamı	Badamı Şikeste	"	Goşma	Umumî Kök	Şah Perde	Aşık Celilî?
20.	Baharı	-	"	Geraylı	Divanı Kök	Divanı Perde	İmranHesenov
21.	Basma Köroğlu	Köroğlu'nun Zil Gaytağı,Atlı Köroğlu, At Üstü Köroğlu	Cengî	Goşma	Cengî Kök	Béçe Perde	Köroğlu
22.	Basma Muhemmes	Köhne Muhemmes	Şen, Şuh, Gözelleme	Mühemmes	Umumî Kök	Şah ve Urfanî Perde	Ağbulağı Şair Kâzım
23.	Baş Celilî	Celilî	"	Goşma	Urfanî Kök	Urfanî Perde	Aşık Celilî
24.	Baş Divanı	Meclis Divanı, Başlangıç,Aşık-lığın Gapısı,Hag Söz	Qemli	Divanı	Umumî ve Dilqem	Baş Perde Kök	Hoca Mayıl Oğlu Abbas
25.	Baş Dübeyti	Sövdekârı, Taciri,Sarbanı	"	Geraylı	Dilqem Kök	"	Aşık Geray
26.	Başhanımı	-	Şen,Şuh,Göz.	"	Umumî Kök	Şah Perde	Aşık Celilî
27.	Baş Muhemmes	Köhne Muhemmes	"	Mühemmes	Dilqem Kök	Baş ve Dilqem Perde	Hüseyn Şemkirli
28.	Baş Muheyî	Gız Yeteri	"	Goşma	"	Baş Perde	Penah Seyfalı
29.	Baş Sartel	-	"	Geraylı	"	"	Aşık Valeh

Yıl: 10 Sayı: 40

30.	Bayramı	Perdesiz Gulabı	"	Goşma	Umumi Kök	"	Hüseyin Şemkirlî
31.	Behmeni	-	Cengi	Geraylı	"	Béçe Perde	Aşık Şenlik
32.	Behrayî	-	"	Goşma	Cengi Kök	Divanî Perde	Göçek Vanlı
33.	Benöşse	-	Şen,Şuh,Göz.	"	Urfanî Kök	Urfanî Perde	ImranîHasanov
34.	Beyli	Geln Atlardı	"	"	Dilqem Kök	Şah Perde	Dünyamalı Hesenov
35.	Bezîrgânî	Sovdekârî, Tacîri,Sarbanı	"	"	Umumî Kök	Baş Perde	Hüseyin Cavan
36.	Bir Gül	-	"	"	"	Şah Perde	Mehemmed Rızayev
37.	Borçalı	BorçalıGözellemesi	"	"	"	Béçe Perde	Aşık Şenlik
38.	Bozuğu	Tebîl	Cengi	Çıgahı	"	"	Aşık
	Köröglü	Cengi	"	Goşma	"	"	Cünun?
39.	Calaloğlu	Evezi	Şen, Şuh, Gözelleme	Goşma	Urfanî Kök	Urfanî Perde	Calal Gahramanov
40.	Cavanî	-	"	Çıgahı Geraylı	Umumî Kök	Şah Perde	Hüseyin Cavan
41.	Cemoheni Keremî	Şirvan Gülü	Qemli	Goşma	Urfanî Kök	Béçe Perde	-
42.	Cemşidi	-	Cengi	Goşma	Misri Kök	"	Aşık Cemşid
43.	Çıgahı Tecnis	-	Şen,Şuh,Göz.	ÇıgahıGeraylı	UmumîKök	Urfanî Perde	Hasta Gasım
44.	Çıldır Divanı	-	Qemli	Divanı	"	Divanı Perde	Aşık Şenlik
45.	ÇıldırMühemmesi	-	Şen,Şuh,Göz.	Mühemmes	Urfanî Kök	Şah Perde	"
46.	Çoban Bayatı	-	Qemli	Bayatı	Umumî Kök	Béçe Perde	Ag Aşık
47.	Çortay Köröglü	-	Cengi	Geraylı	Misri Kök	"	" Köröglü
48.	Çukuroba	Çukuryurdu, Çukuru,İravan Çukuru,Çukur Seyyad,Ç.Eyin	Şen, Şuh, Gözelleme	Goşma	"	Çukuroba Perde	Gurbani ?
49.	Dastarı	Hüseyinî	"	"	Urfanî Kök	Urfanî ve Divanı Perde	Hüseyin Şemkirlî
50.	Derbendi	Çıgahı Héy- deri, Héyderî	"	Geraylı	Umumî Kök	Şah Perde	Aşık Garip
51.	Dikle	Köröglü Dbyt. Iran Dübeyti	Cengi	Goşma	Misri Kök	Misri Perde	Hasta Gasım
52.	Dilqemi	Kesme Dilqemi	Qemli	Goşma	Dilqem Kök	Baş Perde	Yahya Bey Dilqem
53.	Dol Hicranı	-	Cengi	"	Cengi Kök	Béçe Perde	Dollu Mustafa
54.	Dört Başlı Tecnis	Çıgahı Héy- deri, Héyderî	Şen, Şuh, Gözelleme	Héyderî	Umumî Kök	Şah Perde	Hüseyin Şemkirlî
55.	Döşeme Köröglü	Sarı Toprak	"	Goşma ve Geraylı	"	"	Köröglü
56.	Durahanı	-	Qemli	Goşma	"	"	Aşık Durahan
57.	Dübeyti	Köröglü Dübeyti	Cengi	Geraylı	Misri Kök	Misri Perde	Köröglü ?
58.	Dübeyti Gaytağı	Haça Dübeyti Gaytarma	Şen, Şuh, Gözelleme	"	Umumî Kök	Şah Perde	Aşık Zulfugar
59.	Ecemî	-	Qemli	Goşma	Dilqem Kök	Baş Perde	Aşık Ali
60.	El Bayatı	Köç Bayatı	"	"	Umumî Kök	Baş/Şah Perde	Aşık Ali
61.	Eleşgerî	-	Şen, Şuh, Gözelleme	Geraylı	"	Şah Tahboğlu	İlagverdi
62.	Erebi	-	Cengi	Goşma	Misri Kök	Béçe Perde	Aşık Erebi
63.	Fehralı Dilqemi	Doşangulu Oğlu	Qemli	Goşma	Dilqem Kök	Dilqem Perde	Doşanguluoğlu Pir Memmedov

64.	Fehri	Kâmandarı	Qemli	Geraylı	Urfani Kök	Urfani Perde	Aşık Kâmandar
65.	Gahramanı	Heceri	Şen,Şuh,Göz.	Goşma	Umumi Kök	Şah Perde	Aşık Ali
66.	Galenderi	Derviş	Qemli	"	"	"	"
67.	Garabağ Dübeyti	-	Şen,Şuh,Göz.	Geraylı	"	"	Aşık Valeh
68.	Garabağ Gaytağı	-	"	Goşma	"	Béce Perde	"
69.	Garabağ Gaytarması	-	Qemli	"	"	Şah Perde	"
70.	Garabağ Şikestesi	-	Cengi	"	Cengi ve Urfani Kök	Béce ve Urfani Perde	"
71.	Garaçı	Donderme Garaçı,Él Havası, Gaytarma	Qemli	"	Umumi Kök	Umumi ve Şah Perde	-
72.	Gara Gafiye	-	Şen,Şuh,Göz.	"	"	Şah Perde	Aşık Emrah
73.	Gara Kehri	Gövheri	Cengi	Goşma Bayatı	"	"	Aşık Valeh
74.	Garibi	-	Qemli	Goşma	"	Şah/BaşPerde	Aşık Garip
75.	Garsı	Ağacanı	"	"	Cengi Kök	Béce Perde	Sarı Ağacın
76.	Gayabaşı	-	Zil Qemli	Goşma Bayatı	Cengi, At Ustu Kök	Béce Perde	Aşık Cunun "
77.	Gaytağı	Göyce Gaytağı	Qemli	Goşma	Umumi Kök	Şah Perde	Aşık Ali
78.	Gaytarma	Done Gaytarma	Şen, Şuh, Gözelleme	"	"	"	Hüseyn Cavan
79.	Gazag Dübeyti	Mirze Dübeyti	"	Geraylı	"	"	-
80.	Gazag Sebzesi	-	"	"	"	"	Aşık Emrah
81.	Gazag Yurd Yeri	-	Qemli	Goşma	"	Baş/Şah Perde	Vidadi ?
82.	Geraylı	-	Şen,Şuh,Göz.	Geraylı	Umumi Kök	Şah Perde	Aşık Geray
83.	Gızbezendi	-	"	Goşma	"	"	Mahmud Mahmudov
84.	Gilenar	-	"	"	"	Baş Perde	Aşık Ali
85.	Gobustan Şikestesi	Galahengi	Qemli	"	Cengi Kök	Béce Perde	Aşık Bilal
86.	Gol Yallı	-	Şen,Şuh,Göz.	"	Umumi Kök	AyakDivaniPerde	-
87.	Gödek Donu	Geveri	"	"	Dilqem Kök	Şah Perde	Aşık Ali
88.	Göyce Gülu	-	"	"	Umumi Kök	"	"
89.	Guba Keremi	Heceri	Qemli	ÇığalıGoşma	Urfani Kök	Urfani Perde	Aşık Kerem
90.	Gurbeti	-	"	Goşma	Umumi Kök	Baş Perde	"
91.	Gülabi	-	Şen,Şuh,Göz.	"	"	Şah Perde	Aşık Valeh
92.	Gülbarı	-	"	"	"	"	"
93.	Güllü Gafiye	Goşa Gafiye, Emrahı,Haçabeyt	"	Güllü	Misri Gafiye	Misri Kök	Aşık Emrah Perde
94.	Hançobanı	Celalı	Qemli	Geraylı	Umumi Kök	Şah Perde	Hançoban
95.	Hicram	Dol Hicramı	"	Goşma	"	"	Dollu Abuzer
96.	Hicram Keremi	-	"	"	"	"	" Aşık Kerem
97.	Hohanoglu	-	"	"	Dilqem Kök	Dilqem Perde	Hohanoglu
98.	Ibrahimi	-	"	Geraylı	Umumi Kök	Şah Perde	Aşık Ibrahim
99.	Ince Gülu	-	Şen, Şuh, Gözelleme	Goşma	"	At Üstü ve Urfani Perde	Aşık Abdi
100.	Iran Garaçısı	Kesme Garaçı	Qemli	"	"	Şah Perde	Aşık Ibrahim
101.	Kelbi	-	"	"	Dilqem Kök	"	Aşık Kelbi
102.	Kerem Dübeyti	-	"	Geraylı	Umumi Kök	Baş/Şah Perde	Aşık Kerem
103.	Kerem Gözellemesi	Ehmedi Kerem, Mahmudu	"	Goşma	"	Baş Perde	"
104.	Kesik Kerem	Sirik Kerem	"	"	"	Şah Perde	"
105.	Keşişoglu	-	Cengi	Divani	Ayak Divani	Çuhuru Perde	Ağ Aşık
106.	KörögliBorusu	Osmanlı Borusu	"	Goşma	Misri Kök	Divani Perde	Körögli

Yıl: 10 Sayı: 40

107. Köröglü Gaytağı	Köröglü Gözellemesi	Şen, Şuh, Gözelleme	"	Umumi Kök	At Ustu Perde	"
108. Köröglü Mühemmesi	-	Şen, Şuh, Gözelleme	Goşma	Urfani Kök	Urfani Perde	Köröglü
109. Köröglü Şahseveni*	-	Cengi	"	Divani Kök	Şah Perde	Miskın Abdal
110. Koçeri	Kürdü Koçeri	Qemli	"	Umumi Kök	Béçe Perde	Memmed Huseyin
111. Köhne Gözelleme	Aran Gözellemesi	Şen, Şuh, Gözelleme	"	Umumi Kök	Şah Perde	-
112. Köhne Nahçıvan	Necefi	"	"	Urfani Kök	"	Aşık Celil
113. Köşgılanı	-	"	"	Umumi Kök	"	Huseyin Cavan
114. Kürdoğlu	Kürdü	Cengi	"	"	Béçe Perde	-
115. Kürdü Geraylı	Memmed Huseyni	Şen, Şuh, Gözelleme	Geraylı	"	"	Memmed Huseyin
116. Laçın Gülü	-	"	Goşma	"	"	Ekber Ceferov
117. Laçını	-	"	Geraylı	"	Şah Perde	Aşık Cumun?
118. Lala Hanım	-	"	Goşma	"	"	Aşık Aydın
119. Mansırı	-	Qemli	"	"	"	Aşık Mansur
120. Meherremi	-	Şen,Şuh,Göz.	Ayaklı Tecnis	"	"	Aşık Meherrem
121. Memmedbağır	Şegai	Qemli	Çıgalı Goşma	"	"	Memmedbağır
122. Mercan	-	Şen,Şuh,Göz.	Goşma	Dilqem Kök	"	-
123. Meydan/Tesnifi	Yortma/Tesnif	Cengi	"	Misri Kök	Béçe Perde	Ekber Ceferov
124. Mikayılı	-	Şen, Şuh, Göz.	"	Umumi Kök	Baş/Şah Perde	Mikayıl Azafılı
125. Mina Geraylı	-	Qemli	Geraylı	"	Şah Perde	Aşık Geray
126. Mirzecanı	Kesme Gözelleme	Şen, Şuh, Gözelleme	Goşma	Misri Kök	Şah Perde	Aşık Mirzecan
127. Mirze Gözellemesi	Toy Gözellemesi	"	"	Umumi Kök	Baş ve Béçe Perde	Mirze Bavramov
128. Misri	Misri Köröglü	Cengi	"	Misri Kök	Misri Perde	Köröglü
129. Mühemmes	-	Şen,Şuh,Göz.	Mühemmes	Urfani Kök	Urfani Perde	-
130. Müheyi	-	"	Goşma	Dilqem Kök	Baş Perde	Aşık Necef
131. Musellesi	Şegai	"	"	Umumi Kök	Şah Perde	Molla Cuma
132. Nahçıvan Gülü	-	"	"	"	Baş/Şah Perde	Aşık Fetulla
133. Nahçıvanı	-	"	"	Urfani Kök	Urfani Perde	Aşık Celil
134. Necefi	Necef Şerili	"	"	Umumi Kök	Şah Perde	Aşık Necef
135. Nefesçekme	Tecnis Museddes	Qemli	Nefesçekme Tecnis	"	Urfani Perde	Hasta Gasım?
136. Novruzu	-	Şen,Şuh,Göz.	Goşma	"	Şah Perde	Aşık Novruz
137. Ordubadi	-	Qemli	"	"	"	Aşık Bilal
138. Orta Celili	-	Şen,Şuh,Göz.	"	Urfani Kök	Urfani Perde	Aşık Celil
139. Orta Dastanı	-	"	"	"	"	Meheimmed Rizayev
140. Orta Divani	Behri Divani	Cengi	"	Umumi Kök	Şah Perde	Gurbani?
141. Orta Dübeyti	KöröglüDübeyti	"	Geraylı	"	"	Aşık Ali
142. Orta Mühemmes	Çıgah Mühemmes	Şen, Şuh, Gözelleme	Çıgah Mühemmes	Urfani Kök	Urfani Perde	Tebriзли Feyzulla
143. Orta Sarıtel	-	Qemli	Geraylı	"	Şah Perde	Aşık Emrah
144. Orta Şerili	İrevan Gözellemesi	"	"	Goşma	Dilqem Kök	" Aşık Eleşger
145. Osmanlı Bozuğu	-	"	Cengi	"	Umumi Kök	" Köröglü
146. Osmanlı/Kerem	Kerem Koçdu	Qemli	Geraylı	"	"	Aşık Kerem
147. Ovsarı	Ovsarı/Efsarı	Şen,Şuh Göz.	Goşma	"	"	Gurbani?
148. Oymağı	-	"	Geraylı	"	"	Aşık Abdh
149. Paşa Koçdu	Azerbaycan	"	"	Urfani Kök	Urfani Perde	Miskın Abdal?

150. Reyhani	-	"	Goşma	Umumi Kök	Baş/Şah Perde	Yusuf Yusufov
151. Rövseni	-	Cengi	"	"	Misri/AtÜstü	Koroğlu
152. Rumi	Urumi	"	"	"	Béçe Perde	"
153. Rübai	-	"	Rübai	Ayak Divanı	Divanı Perde	Hasta Gasım
154. Sahibi	-	Şen,Şuh,Göz.	Goşma	Umumi Kök	Baş/Şah Perde	ImranHasanov
155. Sallama Bayatı	-	Qemli	Bayatı	"	Béçe Perde	ImranHasanov
156. SallamaGeraylı	Ayaklı Geraylı	"	Geraylı	"	Şah Perde	Molla Cuma
157. SallamaKerem	Gurbet Keremi	"	Goşma	"	Divanı Perde	Aşık Kerem
158. Sarabi	-	Cengi	"	Misri Kök	Béçe Perde	HüseynCavan
159. Saray	Şah Saray	Şen,Şuh,Göz.	"	Umumi Kök	Baş/Şah Perde	Gurbani ?
160. Sartel	-	"	Geraylı	Urfanı Kök	Urfanı Perde	Aşık Emrah
161. Sarı Toprak	Tebrizi	Şen,Şuh,Göz.	Goşma	Umumi Kök	Baş/Şah Perde	Gurbani ?
162. Selbinazi	-	"	Geraylı	Divanı Kök	Şah Perde	ImranHasanov
163. Semedi	-	Qemli	Goşma	Dilqem Kök	Baş Perde	Aşık Şemşir
164. Semenderi	-	Şen,Şuh,Göz.	"	Umumi Kök	Şah Perde	Semender
165. Solmazı	-	"	Mühemmes	Divanı Kök	Béçe Perde	Imran Hasanov
166. Sultani	-	Qemli	Goşma	Umumi Kök	Baş Perde	Aşık Şenlik
167. Sürütme	Koroğlu	Cengi	Geraylı	Misri Kök	Misri Perde	Koroğlu
168. Susenberi	Müsenberi	Şen, Şuh, Gözelleme	Goşma ve Geraylı	Umumi Kök	Şah ve Çukuroba Perde	Ağ Aşık
169. Şah İsmayılHatayi	-	"	Goşma	"	Şah Perde	Gurbani ?
170. Şahseveni	Baş Şah-seveni	Cengi	Goşma	Umumi ve Behri Divanı	"	Miskin
171. Şegai	-	Şen, Şuh, Gözelleme	Geraylı	Umumi Kök	"	Abbas Tufarganlı ?
172. Şemşiri	-	Qemli	Goşma	"	Baş/Şah Perde	Aşık Şemşir
173. Şerili	-	Şen,Şuh,Göz.	"	"	Şah Perde	Aşık Alı
174. Şerili Dübeyti	-	Şen,Şuh,Göz.	Geraylı	Umumi Kök	Şah Perde	Aşık Elesger
175. Şeşengi	-	"	"	"	"	Aşık Bilal
176. ŞirvaniGeraylısı	-	Qemli	"	"	"	"
177. Taygol Şerili	Dé Danış	Şen,Şuh,Göz.	Goşma	"	"	Aşık Obalar
178. Tebilcengi	Koroğlu	Cengi	"	"	Béçe Perde	Koroğlu
179. Tecnis	-	Qemli	Tecnis	"	Urfanı Perde	-
180. Tehmis	-	Şen,Şuh,Göz.	Tehmis	"	Misri Perde	Aşık Necef
181. Terse Garaçı	-	"	Goşma	"	Şah Perde	-
182. Terse Geraylı	KoroğluGeraylısı	"	"	Geraylı	"	" Koroğlu
183. Turacı	-	"	Goşma	Urfanı Kök	Urfanı Perde	-
184. Urfanı	-	Qemli	"	"	"	-
185. Vagifi	Vagif Gözel. PenahGözelle.	Şen, Şuh, Gözelleme	"	Umumi Kök	Şah Perde	Vagif ?
186. Vagif Laylası	Layla dé Layla Taygal	Qemli	"	"	Baş ve Şah Perde	Vagif ?
187. Vanağzı	Yéddi Yaprak	Şen,Şuh,Göz.	"	"	Şah Perde	-
188. Vurgunu	-	Qemli	"	Dilqem Kök	Baş Perde	Edalet Nesibov
189. Yanık Keremi	Zarıncı,Kerem Şikestesı	Qemli	Çıgalı Goşma	"	"	Aşık Kerem
190. Yastı Şerili	-	Şen,Şuh,Göz.	Goşma	Umumi Kök	Şah Perde	Aşık Necef
191. Yurd Yeri	-	Qemli	"	"	"	Aşık Abdulla
192. YungülŞerili	GoyçeGözellemesi	Şen,Şuh,Göz.	"	"	"	Aşık Elesger
193. Zarıncı	Elesger Zarıncısı	Qemli	"	"	Urfanı Perde	"

Azerbaycan'da âşık havaları konusunda en fazla inceleme yapan araştırmacılarından biri de Sednik Paşayev'dir¹⁵. Paşayev, Azerbaycan âşık musikisinde acı, gam ve kederi ifade eden 33; neşe ve sevinci ifade eden 44; kahramanlıkla ilgili olarak da 23 âşık havasının bulunduğunu ifade etmektedir¹⁶.

Sednik Paşayev, Azerbaycan âşık havalarını Geraylı Havaları, Goşma Havaları, Tecnis Havaları, Bayatı Havaları, Halg Mahnısı Havaları, Divanî Havaları ve Mühemmes Havaları olmak üzere yedi ana başlık altında toplamıştır. Aşağıda görüleceği gibi söz konusu başlıklar altında 27 geraylı havası, 57 koşma havası, 2 tecnis havası, 3 bayatı havası, 4 halk mahnısı havası, 2 divanî havası ve 5 mühemmes havası olmak üzere toplam 100 âşık havasının adını kaydetmiştir.¹⁷ Paşayev, Azerbaycan'da geraylı, koşma, tecnis, bayatı, halk mahnısı, divanî ve mühemmeslerin okunduğu âşık havalarının adlarını şu şekilde sıralamıştır:

1. Geraylı Havaları: Atlı Koroğlu, Ayak Celilli, Azafılı Dübeyti / Tovuz Dübeyti, Baş Sarıtel / Geverî, Bağdat Dübeyti, Borçalı Dübeyti, Vanağzı / Fehri, Turacı ve Laçını, Gazag Dübeyti / Zulfügarı, Mirze Dübeyti, İran Dübeyti, Koroğlu Behri, Geraylı, Mina Geraylı / İmran Geraylısı, Mehmed Hüseyinî / Heyderî, Molla Cüme Dübeyti/Şeki Dübeyti, Nahçıvan Gülü, Orta Sarıtel, Paşa Köçdü / Azerbaycanı, Pişrov, Sallama Geraylı / Cığalı Geraylı, Seyyadı, Ters Geraylı, Hicaz Gülü, Şirin Gala, Şahseveni ve Şemkir Sarayı.

2. Goşma Havaları: Ağır Şerili / Göyçe Güzellemesi, Abbas Şikestesı, Âşık Hüseyinî / Dastanı, Behmenî / Bozuğu, Bayramı / Gülabı / Gövheri / Gara Keheri / Perdesiz, Badamı Şikeste, Guba Keremisi, Gurbetî Kerem, Gehremanı, Gara Göz, Garabağ Gaytarması, Gemercanı, Döyme Keremî, Döşeme Koroğlu,

Dol Hıcranı, Dilqemî, Durahanı, Êl Havası / Jaraçı / Dervişî / Alıhan Gaytarması, Zarıncı / Köhne Zarıncı, İran Keremisi, İravan Çuhuru / Çuhuroba Güzellemesi, Yanıg Keremî / Novruzu Keremî, Yurd Yeri (Borçalı'da Göy Ahı, Göy Çalı), Yüngül Şerili, Kerem Köçdü / Opera Keremisi / Arazbarı / Eresberi, Keremî / Aslı Kerem, Kerem Güzellemesi / Kerem Şikestesı / Ehmedî Kerem, Koroğlu Bozuğu / Şah İsmayılı / Bozuğu Koroğlu, Koroğlu Gaytarması, Koroğlu Rubai, Keşişoğlu, Köhne Güzelleme / Aran Güzellemesi / Şemkir Güzellemesi, Gafiye, Gülü Gafiye, Göyçe Gülü, Göyçe Gaytarması, Gılenar / Gazag Sebzesi, Misri, Mansırı, Miheyî / Müheyî / Gazag Yurd Yeri, Mirzecanı / Kesme Güzelleme, Memmedbağrı / Şegayî / Borçalı Havası, Neccefi, Nahçıvanı, Osmanlı Bozuğu, Ovşarı / Efşarı, Orta Celilli, Sallama Keremî, Sultanı, Seyranı, Semenderî / Süsenberi, Sarı Torpag, Ürfanı, Hıcran Keremî, Cengî Koroğlu, Şirvan Köçerisi, Şirvan Şikestesı, Şeşengî.

3. Tecnis Havaları: Tecnis ve Cığalı Tecnis.

4. Bayatı Havaları: Êl Bayatısı, Köç Bayatısı / At Üstü ve Çoban Bayatısı / Gayabaşı.

5. Halg Mahnısı Havaları: Vağif Güzellemesi / Vağifi, Garabağ Şerilisi, Gödek Donu / Aydını ve Taharı / İbrahimi / Garateli.

6. Divanî Havaları: Ayak Divanı/Osmanlı Divanısi/Meydan Divanısi, Baş Divanı / Şerhatayî / Meclis Divanısi.

7. Mühemmes Havaları: Baş Mühemmes, Koroğlu Mühemmesı / Koroğlu Güzellemesi, Orta Mühemmes, Cığalı Mühemmes, Şah Yuhusu.

Sednik Paşayev, yukarıda adı geçen bütün saz makamlarının; Şah Perde Kökü, Şah Perdenin Misri Kökü, Çoban Bayatısı Kökü, Ayak Divanı Kökü, Ürfanı Kökü, Dilqemî Kökü, olmak üzere altı

ana kökte veya aynı adı taşıyan altı perdede çalındığını ifade etmektedir¹⁸.

Söz sazın perdelerinden açılmışken kısaca bu konuya da değinelim: Şah perde, perdelerin sıralanışına göre, sazın tam ortasındadır. Yani, ana perde konumundadır. Baş, orta va ayak kavramları, şah perde dikkate alınarak ortaya konulmuştur. Şah perdeden yukarıda, konusu acı, gam, keder olan şiirlerin okunup çalındığı "divanî perdesi" vardır. Bu perdede Baş Divanı / Şerhatayî Divanı / Meclis Divanı adlarıyla bilinen saz havaları çalınmaktadır. Şah perdenin aşağısında bulunan ve konusu neşe, sevinç olan şiirlerin okunup çalındığı "divanî perdesi"nde ise, Ayak Divanı / Osmanlı Divanı / Meydan Divanı olarak bilinen âşık havaları çalınmaktadır. Şah perdenin daha aşağısındaki perdelerde ise, kahramanlık havaları okunup çalınır. Şah perdeden yukarıda olan divanı perdesi "baş divanı," şah perdeden aşağıda yer alan divanı perdesi de "ayak divanı" adıyla anılmaktadır. Azerbaycan'da şah perdeyle, şerhatayî / divanı perdesi arasındaki perdeler "pes;" şah perdeyle, ona yakın olan perdeler "bem;" şah perdenin aşağısında kalan perdeler de "zil" adı verilmektedir.

Sazın perdeleri koşma ölçüsüne göre tanzim edildiğinden, sazdaki ses ahengini de bu ölçü sağlamaktadır. Bunun için, saz eşliğinde okunan şiirler, saz eşliğinde okunmayan şiirlere göre değişikliğe uğramamıştır. Yalnız, divanı tarzında yazılan/söylenen şiirler saz eşliğinde okunduğu zaman mısralar ikiye bölünmektedir. Şiirle, ses ve saz arasındaki ahengi sağlamak için ikiye bölünen her mısranın birinci kısmı 8, ikinci kısmı 7 heceli hâle getirilerek okunur. Aynı durum saz eşliğinde okunan muhammeslerde de söz konusudur. Fakat, muhammeslerde her mısranın birinci kısmı 7, ikinci kısmı 8 hecelidir.

Azerbaycan'da âşık havaları genellikle birbirine benzer. Bazen âşıklar aynı saz havasını çeşitli şekillerde adlandırır. Yani varyantlaşma söz konusudur. Meselâ, "dübeyti," bir saz havasının adı olmasına rağmen, Borçalı Dübeyti, Gazag Dübeyti, Azafılı Dübeyti, Tovuz Dübeyti, Molla Cuma Dübeyti, Şeki Dübeyti. Bağdat Dübeyti ve Kerkük Dübeyti gibi çeşitli isimlerle de anılmaktadır. Yine, Gence ve Şemkir âşıklarıyla, Borçalı âşıklarının çaldıkları havalar birbirinin aynı olduğu hâlde, onlara değişik adlar verilmiştir. Gence ve Şemkir âşıklarının, Vanağzı / Laçını dedikleri saz havasına, Borçalı âşıkları, Fehri / Turacı demektirler.

Azerbaycan'ın Gökçe, Gence ve Borçalı; Şemkir ve Şirvan; Gazag, Tovuz, Godebey, Daşkesen; Karabağ; Kelbecer yörelerindeki "âşık kolları"na bağlı âşıklarla, Dağistan'ın Derbend yöresindeki "âşık kolu"na bağlı âşıkların saz havaları da birbirinden farklıdır. Meselâ, Göyçe Âşık Kolu'na mensup olanlar daha çok Ağır Şerili, Yüngül Şerili, Göyçe Güzellemesi, Göyçe Gülü, Gemercanı, Necessi vb. saz havalarını terennüm ederler. Gence ve Şemkir / Şamhor âşıkları da Dastanı, Şemkir Güzellemesi / Aran Güzellemesi, Dilqemî, Gazag Dübeyti ve Gazag Yurd Yeri gibi saz havalarını tercih ederler. Şirvan ve Salyan Âşık Kolu'nun mensupları da kendilerine veya başkalarına ait şiirleri Pişrov, Sallama Geraylı / Cıgah Geraylı, Seyyadı, Ters Geraylı, Hicaz Gülü, Şirin Gala, Şahseveni ve Şemkir Sarayı vb. saz havalarıyla çalıp okurlar.

Bazen herhangi bir âşık havası farklı coğrafyalarda farklı şekillerde ortaya çıkar. Meselâ, Garabağ yöresine ait olan Garabağ Şerili saz havasıyla, Göyçe yöresine ait Göyçe Şerili saz havası -muhtemelen- aynı asırlarda oraya çıkmış olmasına rağmen, birbirinden farklıdır.

Çünkü, Garabağ Şerili saz havası kendi çevresinin bir kültür özelliği olarak 8 heceli halk türkülerinin hece ölçüsüne ve ahengine; Göyçe Şerili saz havası da Göyçe yöresinin bir kültür özelliği olarak koşma hece ölçüsüne uygun bir şekilde teşekkül etmiştir.

Bazı âşık havalarının değişik isimlerle anılması, âşıkların sazları eşliğinde okudukları şiirleri, ilgili olduğu hâdiselelere göre yorumlamalarından kaynaklanmaktadır. Meselâ, El Havası'nun Garaçı adını alması göçebe hayat tarzıyla; Derviş ya da Alihan Gaytarması adını alması da **Alihan ve Peri** adlı hikâyede geçen Alihan'ın derviş kıyafeti giyerek sevgilisi Peri Hanım'ı arayıp bulmasıyla ilgilidir¹⁹.

Âşık havaları adlarını, şiir tür ve şekillerinden aldığı gibi, yer adlarından, yaşamış veya yaşadığına inanılan üstat âşıklardan ya da hikâye ve hikâye kahramanlarından da alabilir. Buna örnek olarak divanî, geraylı, güzelleme, tecnis; Garabağ gaytarması, Ordubadî, Keremî, Yanık Keremî ve Köroğlu vb. âşık havaları verilebilir²⁰. Meselâ, Köroğlu'yla ilgili 12 âşık havası, Kerem ile Aslı'yla ilgili 10 âşık havası; hikâye ve hikâye kahramanlarıyla ilgili olarak ortaya çıkan âşık havalarıdır.

Saz havaları, dinleyici / okuyucuya ilgili şiirlerin konusu hakkında da az çok bilgi verirler. Böylece ilgili şiirin konusu, onun çalındığı saz havasından anlaşılabilir. Meselâ, Köroğlu Bozuğu, adından da anlaşılacağı gibi, kahramanlıkla ilgili şiirlerin çalınıp okunduğu bir saz havasıdır. Borçalı âşıkları adı geçen saz havasına Şah İsmayılı adını vermişlerdir. Köroğlu Bozuğu'na, Şah İsmayılı adının verilmesinin ve Köroğlu'yla Şah İsmail'in birlikte anılmasının sebebi de şiirin konusunun kahramanlık olmasından dolayıdır.

Birçok âşık havası, tarihî devirlerin

çeşitli özelliklerini yansıtarak tarihte cereyan eden birtakım hâdiselelere ışık tutar. Meselâ, Baş Divanı / Şerhatayı Divanı / Meclis Divanı diye bilinen saz havaları, Osmanlılarla Safevîler arasında cereyan eden Çaldıran Savaşı'yla ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Meclis Divanı saz havasında acı ve kederi ifade eden şiirler; Meydan Divanı saz havasında ise, neşe ve sevinç ifade eden şiirler okunup çalınır. Galip veya mağlup olan taraflar, galibiyet veya mağlubiyetlerini kendi sazlarıyla dile getirmiştir. Bunun için Meclis Divanı'ne Şah Hatayı Divanı; Meydan Divanı'ne ise, Osmanlı Divanı denilmiştir. Bazen bir âşık havasının adı bile, onun tarihçesi, sahibi ve ifade tarzı hakkında çeşitli bilgiler verilir. Meselâ, Bayramı adlı âşık havası, Perdesiz / Gulabı / Gövheri / Gara Keherri adlarıyla da anılır. Gökçe, Gence ve Şemkir âşıkları bu havaya Bayramı / Perdesiz; Borçalı âşıkları Gulabı / Gövheri / Gara Keherri adını vermişlerdir. Buradaki Gövher, bu saz havasını icat eden şahıs, Bayram da saz havasını icra eden çıraktır. Perdesiz, perdelerin az kullanılması demektir. Gulabı, oyun havasının adıdır. Gara Keherri ise, aslı Gara Gövheri olan bir âşık havasının adıdır. Yani, âşık havaları, âşık tarzı şiirlerin yapısını, karakterini, türünü, şeklini ve konusunu belirlemede önemli bir rol oynarlar.

Azerbaycan âşıkları, her şiiri başta şiir türü olmak üzere, hece sayısına ve konusuna göre, ayrı ayrı saz makamlarıyla çalıp okumaktadırlar. Meselâ, bayatı, geraylı, koşma, muhammes, divanı ve tecnislerin birer saz havaları olduğu gibi, her şiir türünün de çeşitli saz havaları vardır. Buna bağlı olarak saz da birtakım değişikliklere uğramıştır. Nitekim, XIX. asrın başlarında saza iki perde ilâve edilmesi sazda meydana gelen değişikliği göstermektedir. Bu değişikliğin sonucunda Göyçe gulu, Âşık Hüseyini

ve Dilqemi gibi birçok yeni saz makam-ları ortaya çıkmıştır.

Azerbaycan'da Âşık Ali, Âşık Eles-ger, Âşık Hüseyin Şemkiri, Âşık Musa, Molla Cuma, Yahya Bey Dilqem, Varhi-yanlı Âşık Mehemed, Şair Memmed Hüseyin, Âşık Recep ve Âşık Mikayıl Azaflı gibi tanınmış saz ve söz üstatları birçok yeni şiir türü geliştirmiş ve yeni âşık havası icat etmişlerdir. Bu sanat-kârlar gibi, burada adını zikredemediği-miz pek çok Azerbaycan âşığı yeni saz havalarının ortaya çıkarılmasında önemli bir rol oynamış ve birtakım saz havası icat etmiştir.

KAYNAKÇA

Azerbaycan Mehebbet Dastanları, Bakü 1979. (Tertib edenler: Memmedhüseyn Tehmasib-Tehmasib Ferzeliyev-İsrafil Abbasov-Nureddin Seyidov).

Azerbaycan Sovét Ensiklopédiyası, Âşık Havaları maddesi" Bakü 1976, I, 513-514.

Ensar Aslan, "Doğu Anadolu'da Âşık Makamları Üzerine Bir Araştırma," **Köz**, (3) Atatürk Üniversitesi, Mediko-Sosyal Hizmetler Dairesi Folklor-Haber Dergisi, Erzurum Şubat 1980, 52-57.

Halg Dastanları, Bakü 1961, II, 109-174. (Rédak-toru: I. Sultan; réssamı: E. Dadaşov; bedii rédak-toru: M. H. Guliyev; téhniki rédaktoru: S. Eh-medov; korréktorları: T. Ceferova-F. Abbasova) Hasan Kartarı, **Doğu Anadolu'da Âşık Edebiyatının Esasları**, Ankara 1977.

M. Fahrettin Kürzoğlu, "Kars İli'nde Halk Saz ve Oyun Havalarının Adları," **Türk Kültürü**, (22) Ankara Ağustos 1964, 200-203.

M. H. Tehmasib, "Dede Gorgud Boyları Haggında," **Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyyatına Dair Tedigler**, Bakü 1961, 4-51.

M. Oğuz Ocal, "Halk Şiirinde Tür ve Şekil Meselesi," **Millî Folklor**, I, (19) Ankara Güz 1993, 13-17.

M. Oğuz Ocal, "Âşık Makamları Üzerine Bir Değer-lendirme," **Millî Folklor**, I, nu: 7, Ankara Eylül 1990, 22-29.

Mürsel Hekimov, **Aşık Şer'inin Növleri**, Bakü 1987. Sednik Paşayev, **XIX. Esr Azerbaycan Aşık Yaradıcılığı**, Bakü 1990.

Sednik Paşayev, **Azerbaycan Halg Yaradıcılığının İnkişafı**, 1981.

Şeref Taşlıova, "Kars ve Çevresinde Sazla Sesle Söy-lenilen Âşık Makamlarının İsimleri," **Uluslar-arası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri**, 27-29 Ekim 1975 Konya, Ankara 1976, 136-142.

Yeni Türk Ansiklopedisi, "Makam maddesi," İstan-bul 1985. C. 6, 2142-2143.

Zeynelabidin Makas, "Azerbaycan Âşık Havaları," **Kardaş Edebiyatlar**, I, (1) Erzurum 1982, 22-28.

NOTLAR

** Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ELAZIĞ.

1. "Makam maddesi," **Yeni Türk Ansiklopedisi**, İstanbul 1985, VI, 2142-2143.

2. Şemseddin Sâmî, **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul 1989.

3. Hasan Eren, **Türkçe Sözlük**, TDK Yay., An-kara 1988, II.

4. M. Oğuz Ocal, "Halk Şiirinde Tür ve Şekil Meselesi," **Millî Folklor**, I (19) Ankara 1993, 13-17.

5. "Âşık Havaları maddesi," **Azerbaycan Sovét Ensiklopédiyası**, Bakü 1976, I, 513-514.

6. M. Fahrettin Kürzoğlu, "Kars İli'nde Halk Saz ve Oyun Havalarının Adları," **Türk Kültürü**, (22) Ankara Ağustos 1964, 200-203.

7. Ensar Aslan, "Doğu Anadolu'da Âşık Makamları Üzerine Bir Araştırma," **Köz**, (3) Atatürk Üniversitesi, Mediko-Sosyal Hizmetler Dairesi Folklor-Haber Dergisi, Erzurum Şubat 1980, 52-57.

8. Hasan Kartarı, **Doğu Anadolu'da Âşık Edebiyatının Esasları**, Ankara 1977, 59.

9. Şeref Taşlıova, "Kars ve Çevresinde Sazla Sesle Söylenen Âşık Makamlarının İsimleri," **Ulus-lararası Bildiriler ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri**, 27-29 Ekim 1975 Konya, Ankara 1976, 136-142.

10. Zeynelabidin Makas, "Azerbaycan Âşık Havaları," **Kardaş Edebiyatlar**, Erzurum 1982, I, (1), (22-28)

11. M. H. Tehmasib, "Dede Gorgud Boyları Haggında," **Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyyatına Dair Tedigler**, Bakü 1961, 4-51.

12. Mürsel Hekimov, **Aşık Şer'inin Növleri**, Bakü 1987, 58-78.

13. Hekimov, **age**, 58-78.

14. Çizelgede yanlış anlamalara meydan vermemek için -gam/qem'de görüldüğü üzere bazı kelimelerde (g) harfi orijinalinde olduğu gibi "q"yla yazılmıştır.

15. Sednik Paşayev, **Azerbaycan Halg Yaradıcılığının İnkişafı**, 1981, 9.

16. Paşayev, **age**, 12.

17. Paşayev, **age**, 9-21.

18. Sednik Paşayev, **Azerbaycan Halg...**, 7-8.

19. **Halg Dastanları**, Bakü 1961, II, 109-174. (Rédaktoru: I. Sultan; réssamı: E. Dadaşov; bedii rédaktoru: M. H. Guliyev; téhniki rédaktoru: S. Ehmedov; korréktorları: T. Ceferova-F. Abbasova); **Azerbaycan Mehebbet Dastanları**, Bakü 1979, 381-407. Tertib edenler: Memmed-hüseyn Tehmasib-Tehmasib Ferzeliyev-İsrafil Abbasov-Nureddin Seyidov)

20. **Azerbaycan Sovét...**, I, 513-514; Zeynelabidin Makas, "Azerbaycan Âşık Havaları," **Kardaş Edebiyatlar**, I, (1) Erzurum 1982, 22-28.